

(Alexandre Davy de la Pailletterie), George Sand (Armandine Aurore Dupin), Molière (Jean Baptiste Poquelin).

Ens són o han estat coneguts i molt sovint només pel pseudònim, una sèrie de personatges d'obra en camps diversos, literats d'èpoques i d'importància desigual: el Rector de Vallfogona (Francesc Vicent Garcia), Víctor Català (Caterina Albert), Josep Aladern (Cosme Vidal), Pere Quart (Joan Oliver), Corín Tellado (Maria del Socorro Tellado López); periodistes com Augusto Assia (Felipe Fernández García y Armesto); pintors i dibuixants com Cesc (Francesc Vila i Rufas), Montesol (Francesc Xavier Ballester), i gent dedicada a l'espectacle en diverses especialitats, del circ, del cinema, i de la ràdio: Charlie Rivel (Josep Andreu i Lasserre), Tortell Poltrona (Jaume Mateu), Emma Cohen (Emmanuela Beltran i Raho-la), Pere Tàpies (Joan Collell), o de la política: Raimon Obiols (Josep M. Obiols).

Anagrames, bifronts i jocs de lletres no són infreqüents: Abús (Agustí Busom), Asicran Saxierf (Narcisa Freixas), Cor-Net (Gaietà Cornet, on el mot "net" apareixia dins el dibuix d'un cor), Po. K. Pena (Joaquim Pena). L'esperit juganer es manifesta també en alguns pseudònims curiosos com Armando Guerra (Francisco Martín), Balón (Lluís Casas, en cròniques esportives), Caray d'H (Josep Costa i Ferré, sobre Caran d'Hache, la marca d'uns populars llapis de colors), Chorizarri Llangonissagoitibuti-farramendi (Valentí Castanys), Fra Mandonguilla (J. M. Ballarín, pvre.), Josep de les Mamelles i Montambé (Josep Novellas i Muntaner) o Un Obscurantista de Buena Fe (Fèlix Sardà i Salvany, confessió prou sincera de l'autor de *El liberalismo es pecado*).

Alguns autors se senten temptats a identificar-se amb personatges històrics o literaris: Ben-Hur (Francesc Aizcorbe), Benjamín Franklin (Gaietà Vidal i Valenciano), Bernat Desclot (Jaume Gonzalez i Agàpito), Gil Blas de Santillana (Segismundo Pey i Ramon Sarmiento), Joan Prim (Jaume Bofill i Mates), Napoleón (Antoni Fernàndez).

Hi ha entrades que se situen al límit del pseudònim. Les inicials encara poden amagar el personatge real, però més problemàtic és considerar com a pseudònims J. Petit [Joan], J. Muntanyola [Joaquim]; Bigas Luna [Joan Josep] Lola Anglada [Dolors], Julieta Serrano [Júlia]... Es pot considerar que la inicial més el cognom, els cognoms sense el nom de fonts, la contracció, reducció o diminutiu són pseudònims? Potser és una mica incongruent que hi hagi Pep Coll, però que no hi trobem Quim Monzó. Però la diversitat i extensió del recull fa comprensibles els dubtes o que els criteris no siguin explícits. En qual-sevol cas, el llibre ens forneix dades i pistes que poden resoldre molts dubtes sobre la paternitat d'alguns treballs, ens recorden fets i noms que ens poden ajudar a reconstruir detalls de certes èpoques o ens di-verteixen amb la vena imaginativa d'alguns autors.

Albert Manent i Josep Poca fan una crida a la col·laboració per a ampliar el repertori, que reconeixen necessàriament incomplet, limitat a Catalunya, i que caldria ampliar amb la incorporació dels pseudònims de les Illes i del País Valencià. La recerca de pseudònims té camp per córrer; un camp que els autors han ampliat i han deixat obert a més propostes.

Joaquim MALLAFRÈ
Universitat Rovira i Virgili
Institut d'Estudis Catalans

MARTÍ I ESCAYOL, Maria Antònia (2012): *De Re Rustica*. Edició, transcripció i estudis. Presentació de Thomas M. CAPUANO. Vilafranca del Penedès: Edicions i Propostes Culturals Andana, 224 p.

És inqüestionable l'interès dels textos de temàtica agrària (i el món que els envolta, els horts, la jardineria i les arbredes, els animals domèstics i la manescalia, l'elaboració i la conservació del vi, etc.) per a la lingüística i la filologia. I cal dir que la nostra ressenya s'enfocà des d'aquest punt de vista; algú altre s'haurà d'ocupar del relleu del text en la història de l'agronomia. Maria Antònia Martí, doctora i professora d'història moderna, ha estudiat i transcrit el manuscrit datat entre el 1475 i el 1525 (un estudi acurat de la lletra podria afinar més en la datació?) molt rellevant per a la història agronòmica i

lingüística, que es guarda a la *Bibliothèque National de Paris* amb la cota «Espagnol 291» i que duu el títol de «Traité d'agriculture». Ja era conegut aquest manuscrit (en tenim descripcions arxivístiques d'Eugenio de Ochoa, d'Alfred Morel-Fatio al segle XIX, de Lluís Tramoyeres, etc.; en parla Lluís Cifuentes a *La ciència en català a l'edat mitjana i el Renaixement*) però no ha estat gens aprofitat per part de la filologia, perquè no en teníem a l'abast una transcripció completa acompanyada d'uns estudis sobre les fonts, el context i les relacions textuals. La digitalització massiva dels documents antics rellevants, que fa temps que es practica als arxius de França, és un ajut impensable fins fa poc. Així, podem veure el manuscrit que ha transcrit M. Antònia Martí escanejat al portal *Gallica* de la *Bibliothèque nationale de France*, intitulat *Traité d'agriculture-1475*. Un llibre en paper relligat amb cuir vermell, que va entrar a Fontainebleau el 1544, amb la llengua identificada en l'inventari de l'època com a «langage cathelin» (segons diu la nota arxivística). Després s'hi va anotar que era en provençal i més tard, rectificat, s'anotà el que realment és: «catalan». La lletra és molt clara i d'una sola mà experta i polida, força uniforme i llegidora. El llibre manuscrit de què tractem és una còpia d'una obra redactada en temps del regnat de Pere III, el Cerimoniós, segons les especialistes en obres agronòmiques àrabs Expiración García i Julia María Carabaza, sense que s'hagi pogut precisar més (les dates del regnat de Pere III són força dilatades, entre 1336 i 1387).

M. Antònia Martí hi identifica cinc parts. De primer hi ha la traducció del tractat d'agricultura de Gottfried de Francònia (Lluís Cifuentes l'identifica com a Jofre de Francònia), natural de Würzburg, que visqué a Itàlia, escrit en llatí cap al 1300 amb el títol *De plantationis arborum et de conservacione vini*, conegut també amb el títol de la versió a l'alemany, *Pelzbuch*. Aquesta obra es va traduir, a més de l'alemany i l'anglès, a moltes llengües europees, entre les quals el català, el castellà i l'aragonès. Aquesta i les dues parts següents es presenten com a “pal·ladis”, és a dir els llibres d'agricultura medievals que s'adscriuen a l'herència de l'obra agronòmica llatina més famosa, l'*Opus agriculturae* de Rutili Taure Emilià Pal·ladi, que ocasionalment durant molts de temps un “pal·ladi” fos un terme genèric per a una obra sobre agricultura, malgrat que la presentació i el contingut s'allunyessin marcadament del suposat pare llatí. Aquesta part comença amb un llarg aplec de tècniques d'empeltar i sota el mateix títol de *De Re Agraria*, es llegeixen un conjunt de fulls d'autor desconegut, sense solució de continuïtat.

En segon lloc hi ha la part intitulada «De agricultura Paladi», un text de la mateixa filiació que el manuscrit de la Biblioteca de Catalunya BC-754 del final del s. XV, d'autor desconegut, del qual jo mateix he fet una transcripció (no he estat l'únic) crítica i comentada i que he batejat amb el títol de *Libre de plantar vinyes e arbres...* (Col·lecció Scripta núm. 1, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011). La de París i la de Barcelona són dues versions adaptades d'un anterior text de moment desconegut, versions molt properes històricament, però amb diferències importants, de tipus lingüístic i també contextual. Si bé la versió de la Biblioteca de Catalunya és feta en l'entorn del Maestrat (tal com el text mateix indica, corroborat per trets lingüístics), la versió del manuscrit de París dona uns indicadors molt diferents en relació amb l'autor de la versió. El mateix germànic Jofre de Francònia visqué a la ciutat de Bolonya i viatjà per la Calàbria o per Grècia i d'aquells llocs treu informació per al seu llibre. L'escriba anònim de la segona part ens diu que ha estat a la Llombardia, a Nàpols («Yo stant en lo realme de Nàpols viu moltes figueres star en alfabegues per les finestres»), a la Calàbria i coneix què es fa a Girona i a Mallorca (en relació amb les pomes de Llombardia, fruits d'uns pomes nans, diu que «n'ê vist yo moltes en Mallorca qui crech sien de aquesta semença» (p. 101), frases que no apareixen en la versió del ms. de la Biblioteca de Catalunya (com es comprova en la nota 49 i en l'edició Luna-Batlle, p. 32). Això també ho farà el nostre Miquel Agustí, que exposa en els seus *Secrets d'agricultura* maneres de fer de terres de vegades força allunyades de casa seva (ens parla per exemple de la beguda típica dels moscovites) alhora que anota pràctiques que ha vist a Perpinyà o a Banyoles. Per altra banda l'escriptura d'aquesta versió parisenca és la d'una persona més culta, amb una major regularitat ortogràfica, un personatge que no coneixem però ben diferent d'aquell del ms. de la Biblioteca de Catalunya, que dona entenen que viu al Maestrat i no sembla que se n'ha mogut gaire. Això no és un marc només curiós sinó que pot ajudar a explicar els sinònims que apareixen en aquests textos: *eixobrir* ‘cavar al voltant dels ceps’ apareix al ms. de Barcelona escrit des del Maestrat i en canvi *exambrrir* (o *eixambrrir*) al ms. de

París, aquest segon poc conegut. Però els textos no són explícits en relació amb la feina concreta a què es refereixen, cosa que se'ns aclareix quan veiem que corresponen al llatí ABLAQUEO ('descaçar') del Palladi (*Opus agriculturae*, llibre XI, 4), més precís en la descripció quan ens indica que es tracta d'eliminar, al més d'octubre, després de la verema, les arrels superficials anyals després de treure la terra del voltant del cep (l'*aixada d'eixobrir*, la tenim dibuixada per Lídia Pons a l'*Atlas lingüístic del domini català*, de Joan Veny i Lídia Pons, vol. IV, 2008, p. 251). Volem indicar amb aquest sol exemple que hi ha camí per córrer en l'estudi dels textos agrícoles antics i que resseguir les passes d'un tòpic ens introdueix de ple en la interessant història dels mots i les coses.

En tercer lloc tenim la traducció de dues obres àrabs. Primer la del segle XI d'Ibn Wafid, *Majmu'fil-filaha*, que en el nostre manuscrit duu l'encapçalament «De agricultura altra obra», en el qual sembla que es féu servir tant l'obra original andalusí com la versió castellana, transcripció feta per Josep M. Millàs Vallicrosa el 1943 i que compta amb una transcripció més actual, de Cipriano Cuadrado Romero, del 1997. Totes dues transcripcions de la versió castellana han servit a M. Antònia Martí per resoldre dubtes i contrastar en general totes dues traduccions ibèriques. Un tret significatiu del contingut i següentament de les arrels culturals del text: la segona rúbrica ja tracta de localitzar l'aigua, un element, doncs, que es considera de primer ordre en l'establiment d'una explotació agrària, cosa que no trobem en els textos anteriors. L'especialista en textos andalusins de temàtica agrícola i botànica Julia María Carabaza ja l'ha estudiat, tot indicant els arabismes del text, tant els que viuen encara avui (*albercoc*, *almesc*, etc.) com els que no han perviscut (*açor*, *adargama*, *xenuç*, etc.)

Finalment, l'última part és una versió catalana parcial del *Tractat dels aliments* (*Kitab al-Agdiya*), aquí encapçalada amb la rúbrica «De la remembrança de les viandes» d'un metge també andalusí, una mica posterior a l'anterior, del segle XII, conegut en el món romànic com a Avenzoar. Aquest text àrab és particularment interessant per al coneixement de la gran quantitat de menes de pa o d'eixarops (se'n recullen més de trenta), de lletovaris i d'olis, preparats amb les espècies i els vegetals més diversos.

A la transcripció del ms. que acabem de descriure l'acompanyen dos estudis de la mateixa Maria Antònia Martí ja publicats abans i ara aplegats fent companyia al text, aportacions importants en el coneixement de les relacions textuals de la complexa xarxa d'obres agrònòmiques medievals i del Renaixement europees. Concretament: es tracta de la versió catalana de l'article «Two Iberian versions of Gottfried of Franconia's *Pelzbuch*. Translations and copies in medieval and modern agricultural literature», que Martí simplifica amb «La traducció al català del tractat d'agricultura de Gottfried de Francònia» (p. 13-37); i la reproducció de l'article «Les fonts del *Llibre des secrets de agricultura* de Miquel Agustí. El MS754 de la Biblioteca de Catalunya i el MS291 de la Bibliothéque national de France», *Afers*, vol. 23 (2008), ps. 289-311, ara amb el títol «El manuscrit Esp. 291 i el manuscrit BC 754 com a fonts del *Llibre dels secrets de agricultura* de Miquel Agustí» (p. 39-55). Per a les dues darreres parts, les traduccions d'obres àrabs, M. Antònia ens ofereix una introducció feta exprofesso: «Les traduccions al català dels textos àrabs Ibsn Wafid i Avenzoar» (ps. 57-68). En aquests tres treballs d'acurada investigació es posa en relleu la importància del contrast d'unes obres amb les altres, perseguint-ne la història i les influències, cosa que Martí fa també en les abundants i riques notes a la transcripció dels textos.

En relació amb les fonts cada part té unes referències pròpies amb unes altres de compartides, referències que aplegades passen del centenar i indiquen l'enorme complexitat de la filiació dels tòpics en les obres agrònòmiques. També cal afegir que, seguint la tradició del gènere, a més recollir de la tradició escrita amb preferències per uns autors o altres, amb certa freqüència s'hi introdueixen experiències pròpies o de gent coneguda de l'escriptor. Això fa que cada versió d'una obra de temàtica agrària sigui una nova compilació de sabers tradicionals, amb aportacions pròpies, de vegades de la seva terra i de vegades apreses en viatges a llocs on s'observen maneres de fer alienes a les de l'origen de l'escriptor.

La transcripció és molt valuosa per la novetat que representa posar a l'abast un document tan important com aquest i per tot l'aparat que l'acompanya. Amb tot, i sense que això representi treure valor a l'àrdua i llarga feina, discrepem en algunes lliçons, gràcies a poder veure el manuscrit original al portal *Gallica*. Esmentarem les que hem detectat que tenen un cert relleu (n'hi ha d'altres que són qüestions

menors, relacionades amb criteris de presentació, com la de no marcar d'una manera diferenciada el desenvolupament de les abreviacions). L'aprofundiment filològic ens resol el problema de la versió de l'obra d'Ibn Wafid, a la p. 127, línia 8, on llegim un passatge incompreensible en la transcripció de Martí. Parlant de les diverses qualitats de la terra que s'ha de llaurar, llegim que «E quant plou molt no s'i faça l'encegament ni romanga molt l'aygua sobre la terra.» però amb el manuscrit al davant veiem que no es tracta del mot «encegament» sinó d'«enegaments», és a dir *anegaments*, un mot derivat d'*anegar* 'omplir d'aigua, inundar', i així la frase adquireix un sentit coherent. Val a dir que aquest *anegament* no es troba documentat en els diccionaris històrics i que la versió castellana dóna un «desienamiento» que no té una interpretació òbvia ni fàcil (vegeu la nota 6 per a un apunt al seguiment del problema en castellà). En un altre cas la transcripció no pot ser «siuró» en una llista d'arbres on aquest mot es fa sinònim d'«alcornocho»: sembla evident que és una variant, *ciuro*, del mot rossellonès actual per a l'arbre que dóna el suro, *ciure*, mot pla. Aquesta lliçó nostra ens mena a pensar si hi ha alguna relació del transcriptor amb les terres del nord del domini, cosa que fóra congruent amb la denominació de *fausa* per al faig. També ens hi portaria l'ús de *cranquet* (p. 185), i no de *cranc* (que no s'usa al Rosselló), contrastant aquesta forma amb el nom típicament rossellonès i alt-empordanès *franquet*, que deriva segurament d'una deformació de *cranquet* per dissimilació o per algun altre factor (com indica Coromines, el qual arriba a una proposta de mossarabisme sense tenir a mà aquest possible i versemblant precedent del *franquet*). El text ens convida doncs a enriquir les discussions etimològiques amb noves dades.

L'aportació que pot fer al coneixement de la llengua antiga un estudi complet del text s'intueix de seguida i n'hem donat ja proves. Hi afegirem només algun altre cas: hi veiem *mordut*, un participi que ens remet a l'antic *mordre* 'mossegar'; l'adjectiu *femosa* aplicada a la terra, derivat de *fems*, adjectiu del qual els diccionaris no donen cap exemple històric («Si vols plantar oliveres veres pren los rams [...] e sotarra'ls en bona terra, femosa, ço és dels fems [...]» (p. 103), i que apareix també en el ms. de Barcelona del mateix text («terra famosa mesclada ab bons fems podrits», p. 39), que conviu de ben a prop amb *femada* («met en lo clot terra femada segons t'é dit damunt», p. 103); i és el cas també *estèrcol* 'femta', del qual tenim poca informació fins ara i en el nostre manuscrit es presenta dues vegades (p. 186), en un context en què els castellanismes poden quedar descartats. I un gavadal de termes no registrats enloc: *atamat*, herba que alleugereix els dolors del part (probablement un arabisme), o l'herba *feuma*, que fa fugir el dimoni de la persona endimoniada (p. 185). L'editora del text en nota ens aclareix que l'oli d'alair (p. 1185) és oli de violer groc, que té aparença també d'un arabisme no recollit pels diccionaris històrics catalans. No sabem si aquests arabismes són gaire circumstancials, però la llista és llarga, com sembla obvi d'un text versat de l'àrab: *alcalnes* (p. 183), *alfolnia* (potser paraula esdrúixola, p. 182), etc.

L'índex, ben útil, segurament imprescindible, selecciona només els termes de temàtica agrària i trobem a faltar alguns mots significatius, com *sporta* 'senalla' (p. 103). Hi hauríem de veure la «cirera de corb» («apellen-se cireres de corb cas són semblants en la negror»), determinatiu que no està recollit entre les 32 menes de noms populars per a les cireres recollits al *Diccionari* Alcover-Moll i que potser és una sinònim de la cirera negra. O l'apel·latiu *túixec*, que amb *tòxic* forma una parella en què tenim la derivació culta i la popular, documentat des de Lull i que usà literàriament Josep Carner. Podríem fer un llarg elenc dels mots interessants que ens documenta aquest llibre, llistats a l'índex o no, però no és aquest el moment ni fóra adequat en una ressenya.

Aquest llibre manuscrit, afegim-hi, s'advera important per a la història etnogràfica perquè ens posa en relleu les diferències entre els textos d'origen àrab i els d'origen clàssic i europeu. Només en un primer cop d'ull veiem que els d'origen àrab usen, per exemple, la mirra contra els cucs («si meten de la mirra en los lochs per on paça l'aygua ab què-s deuen reguar [cogombres, carabasses, melons] matarà tots los vèrmens», p. 159), mentre que en els de tradició centreeuropea s'aplica per a conservar el vi (i encara la tradició que recull Miquel Agustí als *Secretes d'agricultura* de 1617 la mirra s'aplica en un colliri per a «l'ull macat y calculós»).

Anotem les conclusions generals que ens dóna M. Antònia Martí en relació amb aquest important llibre agronòmic i el seu context històric: a) Expressa la necessitat dels pagesos grassos de tenir a l'abast, en la pròpia llengua, una recopilació dels sabers agrícoles clàssics en què es combinen la tradició llatina del

Palladi, la tradició àrab vehiculada per al-Àndalus i la tradició medieval del centre d'Europa, representada per Gottfried de Francònia; b) aquests tractats en llengües vernacles són la base cultural de l'agricultura posterior a la sentència de Guadalupe de 1486; c) el llibre és una mostra de la vitalitat catalana en el Mediterrani occidental en el segle XIV i XV. La tradició clàssica, la cristiana i la medieval es troben i circulen conjuntament en aquest període i penetren en els canvis en la cultura agrària posterior. I aquí s'atura la historiadora; i hi hem d'afegir les interessants aportacions lingüístiques que el text proporciona a la romanística.

No podem acabar sense afegir dues coses: l'agraïment a Ramon Nadal des de les Edicions i Propostes Culturals Andana de Vilafranca del Penedès per la qualitat de l'edició i el convenciment que els estudis de Maria Antònia Martí Escayol estan donant fruits molt rellevants, tant pel material que ofereix a la història de la llengua i a la filologia com per a la història del món agrari i de la vida quotidiana del passat a través de textos encara molt poc explorats. Esperem amb molt d'interès que Martí ens ofereixi nous estudis i noves edicions de textos històrics de temàtica agrària (amb la conjunció de bons editors), aportant com ha fet fins ara noves dades i interpretacions al coneixement de la complexa teranyina que formen els tractats agronòmics europeus medievals i moderns. En la breu presentació de Thomas Capuano, de la Truman State University, es ressalta que amb els estudis com els de Martí «es comença a cartografiar una complexa xarxa d'intertextualitats que demostren les connexions que hi ha entre tots aquests autors i el *Llibre dels secrets de agricultura, casa rústica y pastoril* (Barcelona, 1617)» de Miquel Agustí, l'obra potser més significativa de la tradició dels textos agronòmics catalans. Un aprofundiment històric, filològic i lingüístic de tots aquests textos (i ens ha llegut de donar-ne aquí només unes poquíssimes primícies) ha de donar resultats importants, i la professora Martí no hi ha fet pas una col·laboració menor.

Xavier LUNA-BATLLE

MARTOS, Josep Lluís (ed.) (2013): Joan Roís de Corella, *Psalteri*. Edició crítica, estudi introductor i notes de Josep Lluís Martos. València: Institució Alfons el Magnànim («Biblioteca d'Autors Valencians», 59), 364 p.

La Institució Alfons el Magnànim (Diputació de València) acaba de traure a la llum, en un bell format, la primera edició crítica del *Psalteri trelladat de latí en romanç* (Venècia, Johan Hertzog, 1489), de Joan Roís de Corella, a càrrec de Josep Lluís Martos, reconegut especialista de l'obra d'aquest autor. En efecte, el filòleg valencià no solament ha analitzat la producció profana i religiosa de Corella, des de les proses mitològiques fins a la *Tragèdia de Caldesa*, passant per la poesia mariana i les altres obres hagiogràfiques, sinó que s'ha ocupat minuciosament d'aspectes tan interessants com la cronologia interna de totes aquestes obres, l'impacte que van rebre de la poesia d'Ausiàs March i la influència que la producció corelliana va exercir en escriptors coetanis. Però sobretot s'ha centrat en la fixació textual de l'obra corelliana, que encetà amb l'edició crítica de les nou proses mitològiques. Fruit d'aquesta dedicació han estat els seus estudis destinats a discriminar filològicament els errors o variants generats en el procés d'impressió d'algunes de les seues obres, com ara els de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*. És amb aquests precedents que Martos ha abordat ara l'estudi i l'edició crítica del *Psalteri*.

El llibre s'estructura en dues parts. A l'«Estudi introductor» (p. 9-149), Martos aborda els principals problemes relacionats amb la impressió suposadament veneciana del text, amb la transmissió de l'incunable i amb la possible vinculació de la seua versió amb el *Psalteri* que s'edità a Barcelona el 1480, extret de la *Bíblia valenciana* (1478) atribuïda a fra Bonifaci Ferrer. A més a més, s'ocupa de les possibles motivacions que dugueren Corella a fer la seua pròpia versió i a editar-la, sense descuidar l'examen dels seus trets lingüístics i estilístics. I, després de justificar la necessitat de comptar-ne amb una edició crítica —el *Psalteri* només ens era fàcilment assequible gràcies a l'edició modernitzada de 1985, d'Antoni López Quiles i Vicent Ribes Palmero, basada en l'incunable de la Biblioteca Nacional, de Madrid, i a la transcripció editada per Josep Costa Català (1995)—, explicita els criteris que ha fet servir en la seua edició. Tanca l'«Estudi introductor» una extensa bibliografia. L'edició (p. 151-356), feta a partir